

paid to the author's stories about children, his understanding of child's psychology ("Without Bread", "Sister Galia", "She sole it", "The convict", "An exam", etc.).

Key words: children's characters, objective and subjective essence of creative heritage, aesthetic and social factors, behaviour character, actuality, modern reader.

Клименко Н.П.,

*доцент кафедри методики
суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти,
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук*

З ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЖИТТЯ НАСТІ ГРІНЧЕНКО

У статті на основі нових архівних джерел висвітлюється чернігівський період життя Насті Грінченко: навчання в гімназії, формування інтересу до театрального мистецтва. Розглядається вплив сімейного виховання на становлення особистості та життєвих переконань.

Ключові слова: педагогічна система Б. Грінченка, чернігівська гімназія, театр.

Дослідження передумов та основних чинників формування особистості й життєвих цінностей Анастасії Борисівни Грінченко є підґрунтям для всебічного розкриття її постаті як людини, письменниці та суспільно-політичного діяча.

Настя Грінченко
(ІР НБУВ. —
Ф. 170. — Спр. 798)

Предметом нашої студії є висвітлення чернігівського періоду життя Насті Грінченко. Адже в цей період відбувається становлення її особистості, формування світоглядних та життєвих цінностей.

Оснoву дослідження цієї статті становлять матеріали з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені І.В. Вернадського (далі — ІР НБУВ). У центрі нашої уваги перебували факти, пов'язані з сімейним вихованням Насті Грінченко у контексті історико-культурних та соціальних реалій.

1894 р. родина Грінченків переїздить до Чернігова. Тут Борис Грінченко обіймає посаду діловода оціночної комісії губернського земства, а з 1898 р. — секретаря земської управи.

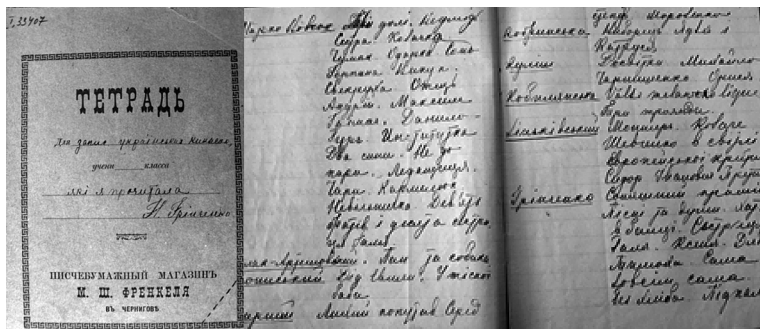
На сімейній раді було вирішено продовжити навчання Насті вдома. Однак товариська душа, жвавий та непосидючий характер доньки змусив батьків змінити плани. Анастасію вирішили віддати на подальше навчання до чернігівської гімназії. У 1895 р. вона вступає в 1 клас. Початкове навчання Настя отримала українською мовою (найголовніший педагогічний принцип Бориса Грінченка), а в чернігівській гімназії предмети викладалися російською. Однак донька добре володіла цими двома мовами. До того ж вона знала ще й німецьку та французьку (про це свідчать учнівські зошити Насті з німецької і французької мов).

Батьки дівчинки хвилювалися, що донька дорікатиме їм за те, що вони чинили неправильно, не розмовляючи з нею по-московському, що їй важко буде вчитися, що вона не складе іспити. Однак всі ці побоювання виявилися марними. З цього приводу Марія Грінченко згадує: «Ще з самого її малечку докоряли нам люде, говорилося навіть, що ми не маємо права робити над дитиною такий експеримент — нехай виросте, та тоді й вибере “сознательно” собі мову. Говорилося навіть при їй, але на щастя вона вже змалечку “сознательно” вживала українську мову і такі розмови не мали на неї поганого впливу. Як прийшла я з нею на екзамен у гімназію, то одна пані, що теж привела свою дочку на екзамен і знала, що Настя завжди говорить по-українському, почала докоряти мені, що як це недобре, що тепер їй дуже важко буде вчитися» [1, 89].

Навчатися в гімназії Насті не подобалася. Напевно, не було вчителів, які б захопили її. З цього приводу своїми враженнями від учителів та навчання ділиться дівчинка в листі до матері: «В гімназії мене ще й досі ні с чого не питано. З німецької мови у нас чудовий учитель і всі гімназистки страшенно його люблять. Зі словесності поганий, виясняє так, що на перших партах мало чують, а ми якщо п'ять слів почуємо, то й добре. Він почуває себе ніяково і не знає як учити. Каже він (уч.) що виясняє «потому, что нечего делать». Не розумію, як це учителєві на уроці нема чого робити, та ще на перших уроках, коли йому треба дізнатися що ми знаємо. Задав нам вивчити вірш Жуковського “Море”. Вірш без рифми і якийсь стиль і мова важкі, так що наші гімназистки таке як “Спи

младенець мой прекрасний” нічого не розбирають. Француз наш хворіє не ходить в гімназію. Латинська мова здається не трудна. Там же тільки треба зазубрити» [5]. Проте навчання Насті давалося легко, тому отримувала вона відмінні оцінки. «У мене досі тільки два бали: 5 з німецької і 5 з латини», — інформує вона листом матір через тиждень.

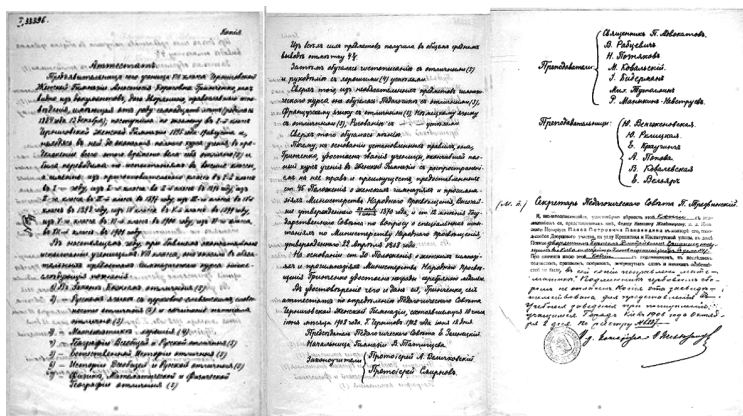
Однак спогади про гімназійне життя не були захоплюючим. Напевно це пояснюється браком яскравих талановитих педагогів (було з ким порівнювати), відсутністю близьких друзів. З цього приводу Марія Миколаївна згадувала: «Серед гімназисток у Чернігові було в неї кілька ближчих товаришок, але взагалі якось мало товаришувала вона з гімназистками та й з гімназистами. Мало бувала серед їх. Як скажеш іноді що чому ти не ходиш ні до кого, навіть на гімназичні зібрання, то вона одкаже: “Якось мені там не цікаво”. Мабуть справді мало спільних інтересів з їми у неї було. Здебільшого сиділа дома, читала, шила, перекладала» [1, 89]. Дійсно, Настя багато читала. Про це свідчить зошит, який вона вела: «Запис українських книжок, які я прочитала. Н. Грінченко» [2]. У ньому вона занотувувала прочитані твори. Коли переглядаєш зошит, дивуєшся, як багато прочитано. За 1901 р. — близько 100 творів 70 авторів, а в 1902 р. 50 творів 32 авторів [3]. Зразу постає запитання: де знайти сучасного 13–14-річного учня, який стільки читає? Слід зазначити, що читала вона твори переважно українських письменників таких як: Марко Вовчок, Гулак-Артемівський, Кониський, Мирний, Кобрина, Кобилянська, Зінківський, Грінченко, Котляревський,

Запис прочитаних книжок Насті Грінченко
(ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 33407)

Франко, Куліш, Барвінський, Старицький тощо. Береться Настя і за письменницьке перо. Тоді надруковано в Чернігові її першу книжечку перекладів «Добрий звір». Згодом у Києві друкуються ще дві: «Між хмарами сонечко» і «Буря на морі». Справжнім сюрпризом для батька на день народження був подарунок Насті — переклад оповідання Пейверинта «Старчиха».

Закінчила гімназію дівчинка з п'ятірками, були тільки дві четвірки: з математики та рукоділля. В архіві зберігся Атестат Насті Грінченко, де міститься такий запис: «Из всех сих предметов получила в общемъсреднемъ отметку 4 7/8.... На основании ст. 30. Положения о женскихъ гимназіяхъ и прогимназіяхъ Министерства Народнаго Просвещения Гринченко удостоена награды серебряною медалью» [4].

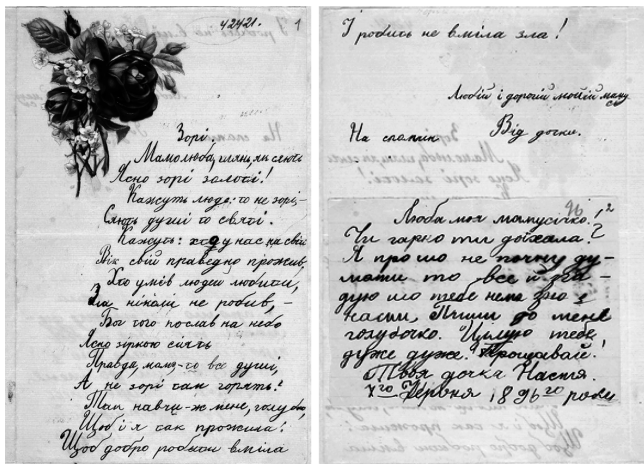

Атестат об окончании
Черниговской женской гимназии. 12 июня 1902 г.
(ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 33696)

Атмосфера в сім'ї Грінченків була сповнена любові, турботи та поваги один до одного. Розлука, хай недовга, в сім'ї болісно сприймалась кожним із них. Всі чекали листів, щоби хоч віртуально, але поспілкуватись. «Настусю, голубко, спасибі за листика. Я його кілька разів прочитав, — мов дома побував і тебе побачив» [6, арк. 1], — писав Борис Грінченко своїй донечці. Пізніше, навіть коли донька була вже дорослою, Марія Миколаївна з сумом пише до чоловіка та доньки: «Як ви поїхали, той сонечко сховалося, і небо

плаче. Сумно на дворі, сумно і в хаті. Учора прийшла — пустка в хаті. Увійшла, я в твою хату, Настунічко, сіла на твоє місце біля віконця та й заплакала» [7, арк. 2].

Писала Настя чуйні листи і до своєї матері, в яких звертає на себе увагу ніжне звертання до неї: ріднесенька, мумусічко, голубонька. У них Настя висловлювала свої справжні почуття: «Люба моя мамусічко!... Я про що не почну думати, то все й згадуємо, що тебе нема з нами. Пиши до мене голубочко...» [8, арк. 2], — пише Настя з Чернігова 1896 р.

Лист Насті Грінченко до матері. Чернігів, 1896 р.
(ІР НБУВ. — Ф. III. — Спр. 42421)

Мешкаючи у Чернігові, Борис Грінченко їздить у Київ. Він сюди приїжджав ще в 1893 р. Тут уперше Грінченко зустрічався з діячами «Старої громади». Звичайно, Київ вразив письменника як культурно-історичний, науковий та літературний центр. Проте родина завжди сумувала під час таких «відряджень». Настя пише листи, цікавиться «київським життям» татка.

Листування батька з донькою свідчать про ніжні стосунки, довірчі відносини, в яких обговорюються всі хвилюючі теми. Так, під час від'їзду Бориса Дмитрович до Києва, Настя пише: «...Любий таточку! Поздоровляю тебе з днем народження, бажаю тобі бути здоровим і довго на світі жити. Напиши нам що там в Києві робиш чи здоровий?»

Присилай нам швидше листа з добрими звістками... Читали “Дзвінок”. Я уже дочитала записки школяра, дуже гарне... Напиши листа чи гарно ти доїхав. Роздивись на Дніпро і напиши мені чи гарне воно чи ні? Цілую тебе дуже, дуже. Твоя Настя» [9, арк. 1–2].

Не зважаючи на зайнятість та брак часу, Борис Дмитрович завжди пунктуально відповідає на листи доньки, задовольняє її цікавість: «Любе моє Настинятко! Оце пишу тобі листа з самісінького Києва. Я хоч і бігав увесь день по Києву, але Києва, який він є не бачив, бо вдень не мав коли роздивлятися, а увечері не видко. Бачу тільки, що Київ не такий як Харків, а інший. Помітив тільки, що на найголовнішій мабуть київській вулиці на Хрещатикові світять громовиною, а трамвай тут паровий, — зовсім без коней — біжить та сопе та шипить. Завтра вранці піду роздивлятися на Київ...» [10, арк. 2].

У листах Настя інформувала батька про свої успіхи в читанні, розповідала всі новини, висловлювала щирі почуття, чекала з нетерпінням відповіді. Листи батька — це доросла розмова з донькою, сповнена любові та ніжності. У листі з Чернігова від 01.03.1895 р. Борис Дмитрович пише: «На цензуру за Глібова будемо жалітися міністрові, — може що й вийде. З якої це ти книжки прочитала три розділи? С польської? Коли с польської то се дуже добре. Прийшло перше число “Дзвінка” за сей рік, бачиш як швидко, а в йому переклад “Резинового серця” ...Здається ти любиш цю казку. В бібліотеку поприходили книжки такі, що й тобі можна читати. Приїзди швидше, то й будеш читати, а поки бувай здорова, моя стрижчатко стрибуче. Цілую тебе дуже, по голівці розумненькій гладить і дожидає до себе твій татко» [11, арк. 2]. Листи люблячого татка — це і особисте спілкування, і справжній навчально-виховний процес, де батько-педагог звертає увагу на грамотність листів. «... Любе Настенятко! Спасибі, що написала, — шкода тільки, що скрізь такі слова що треба починати з великої літери, а ти починаєш малою (богодухів, ворожба, крути)» [12, арк. 1 зв.]. Разом з тим Борис Грінченко як справжній педагог-філософ, поздоровляючи доньку з Новим, 1895, роком дає життєву настанову: «... бажаю тобі щоб увесь рік ти робила так, щоб тебе люди любили, а як це буде, то ти будеш щаслива» [13, арк. 1].

Борис Дмитрович часом писав листи доньки й у віршованій формі. У них він ніжно звертається: «Голубко-Настинятко», «Люба моя Нистинятко», «Люба моя Настинятко, мое маненьке козенятко», Настусю-голубка, «стрижчатко стрибуче, маненьке стриж-

чатко» тощо. Скільки в них батьківської любові! Перебуваючи далеко від родини, Борис Дмитрович сумує за сім'єю, турбується про дружину, дає настанови доньці. Так, під час перебування родини в Богодухові на новорічних та різдвяних святах Борис Дмитрович у 1894 р. пише доньці з Чернігова:

*«...Ой голубко-Настинятко!
Просить дуже тебе татко,
Щоб поводилась гарненько,
А найбільше, щоб тихенько...
Та іще прошу Натусю:
Бережи, гляди матусю:
Люба будь і не турбуй!
Всіх за мене поцілуй,*

*А тебе я сам цілую
У голівку дорогую.
Я без вас уже сумую
І не знаю, як і бути:
Вас би знов хотів я чути,
З вами любо розмовляти,
А навкруг — порожні хати»*
[14, арк. 1].

Борис Дмитрович як турботливий батько дуже багато приділяв уваги вихованню своєї доньки. Він хотів бачити дитину чемною, відповідальною за свої вчинки, всебічно розвинутою. Настя була дуже жвавою, як і кожна дитина її віку, любила побігати, пострибати, побешкетувати (ймовірно від цього ніжне звертання до неї — «маленьке козинятко», а те що коротенько підстрижена — «стрижчатко»). Отримавши від дружини листа про гарну поведінку донечки, Борис Грінченко пише Насті: «Любе мое Настинятко, мое маленьке козенятко! Пише мені мауся, що ти дуже любя дівчинка в Богодухові і я цьому радий і за се тебе цілую дуже, моє маленьке стрижчатко» [15, арк. 1].

У листах, які Настя чекала з нетерпіння, батько і донька обговорювали різні теми: родинні, побутові, і, звичайно, теми щодо книжок. Удома, в сімейному оточенні, чи коли були інші люди, де часто точилися розмови на українські або загальноросійські чи загальнолюдські громадські теми, вона уважно слухала і сама брала в них активну участь. Відомо, що Настя дуже любила байки Глібова, читала, декламувала. Повідомляючи у своєму листі від 1894 р. новини, які турбували і саму Настю, Борис Дмитрович пише їй: «Я вже писав, що цензура заборонила байки Глібова, а коли не писав, то знай, що тепер у тебе віднято гарну книжку, бо там було б не 50 байок (як у старому виданні, але, здається, 110 — були б там усі, що потім по всяких українських виданнях у Галичині їх друковано)» [16, арк. 1 зв.]. Виховуючи повагу до українського байкаря, пишучи у віршованій формі з Чернігова в липні 1899 р., Б. Грінченко повідомляє Настю:

*«...В Чернігові нового
Нема нічого —
Ні, правда, — Глібову поставили хреста,
Там з віршів Сивого цитата золота,
А в їй написано рядками, що кожен чоловік
Поета шанувать повинен цілий вік,
Впиваючись його піснями...» [17, арк. 1 зв.]*

Така форма спілкування спонукає доньку до створення власних віршів. З цього приводу Борис Дмитрович у листі від 02.07.1899 р. пише:

*«...До тебе віршем я пишу
І дуже я тебе прошу
В листах до мене прози не вживати,
А віршем все відповідати.
Здається, ямб найбільше любиш ти,
Дак їм пиши й свої листи...» [18, арк. 1 зв.]*

У другій половині XIX ст. паралельно з розвитком професійного театру поширився аматорський рух, що сприяв піднесенню національної культури. Аматорські вистави були популярними у Чернігові, Полтаві, Єлисаветграді, Києві. В аматорських гуртках розпочинали діяльність реформатори українського театру І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Старицький.

Саме в Чернігові вперше побачила Настя український театр і страшенно захопилася ним так само, як і батько. За час перебування родини в Чернігові приїздили туди з акторськими трупами: Кропивницький (двічі), Карпенко з Саксаганським, Садовський. Вперше актори гастролювали в Чернігові з 2 по 12 вересня 1897 р. Особливо великий успіх випав на долю вистави «Мартин Боруля», в якій головну роль виконав Іван Карпенко-Карий. Чернігівські глядачі тепло сприймали «Наймичку», «Сто тисяч», «Безталанну», «Чумаки», «Понад Дніпром», «Бурлаку».

Саме в Чернігові Настя захоплюється театром, відвідує, хоч і нелегально (гімназисткам не дозволялося ходити в театр), вистави корифеїв, підтримує дружні стосунки з М. Кропивницьким (в архіві зберігається його портрет з автографом для Насті). З цього приводу Марія Миколаївна згадує: «Ходила вона в театр звичайно контрабандою....

І весь час, поки трупа в Чернігові, то в нас розмови про театр не змовкають. З Кропивницьким вона дуже приятелювала. Мала портрети всіх артистів українських, які тільки могла здобути» [1]. За будь-якої нагоди вона просила батька, коли той бував у Києві, купити світлини акторів, весь час цікавилась, чи ходив він у театр і що дивився.

У 1898—1908 рр. у місті Чернігові діяв аматорський драматичний гурток, який очолював український драматург, актор, перекладач О.Ф. Володський. До його складу входили письменники Микола Вороний, Володимир Самійленко, Борис Грінченко та ін.

Перша п'єса, яку Настя побачила за участю Бориса Дмитровича, була «Мартин Боруля». Він грав Омелька. Настя дуже переживала, допомагала батькові з реквізитом, раділа успіхові спектаклю.

Загалом аматорські колективи, незважаючи на відсутність фахової підготовки і сценічного досвіду, інтуїтивно орієнтуючись у драматургії п'єси, самовіддано працювали і любили сцену, що і вирішувало долю вистави й зумовлювало їх успіх. Настя спостерігала, як батько уважно працював над образом, вчив текст напам'ять та чимало часу витрачав на підготовку.

Тоді 14-річна Настя вирішила, що як скінчить гімназію, то неодмінно піде на українську сцену. Пізніше, вже в 1902 р., вона грала в аматорському театрі в Кононівці, куди приїздила до Чикаленків улітку гостювати. Перші спроби були хвилюючі. У своєму листі донька повідомляє матері про свої страхи: «У суботу йде “Ковбаса і чарка” і я граю Горпину. Боюсь я страшенно не хотіла грати, але Є.Х. (Євген Харлампійович Чикаленко. — Н. К.) намігся, він так мене вмовляв, що ніяк не можна було не згодитися. Завтра перша репетиція» [19, арк. 1].

Свої враження після першої репетиції вона описує у наступному листі: «Учора була перша репетиція “Ковбаси”. Шпонька у нас такий чудовий, а я...ну, звісно, я так трусилася, що не могла зовсім балакати. Я вчора зовсім занедужала після репетиції, сьогодні буде друга і я знаю знову зляжу» [20, арк. 1].

Намагаючись підтримати доньку, вселити в неї упевненість у собі, Марія Миколаївна відповідає: «Моя Настунічко, от здивувало мене, що ти боїшся тієї вистави. Зовсім таки нема чого боятися. Це ти сама побачиш як будеш грати. Згадай, що й перед екзаменами ти як трусилася, а виходило, що труситися не було чого. Так і тут. Ото ж не трусись, не турбуйся, а дужче вір на себе, то й усе буде гаразд»

[21, арк. 1 зв.]. Настя часто гостювала у Чикаленків також і в Києві. Їхня родина при нагоді завжди відвідувала театр. «..Ми всі як п'яні ходимо після театру» [22, арк. 1], — пише донька батькам. На картці зверху власноручно Марія Миколаївна олівцем дописала: «Настя з Чернігова приїжджала в Київ, щоб походити в театр». З часом акторські кроки ставали більш упевненими. Перебуваючи вже у Львові, донька повідомляє листівкою своїх батьків про спектаклі за її участю: «В цю суботу ставимо “Сто тисяч”. Аркадій Михайлович гнав нас в ролях в п'яти картинах з “Ревізії”. 11-го їде в Київ а 12-го з Києва прямо до нас на спектакль. В “Сто тисяч” граю Мотрю» [23, арк. 1]. Під час навчання у Львові Настя також грала з успіхом. «...Граю в чудовому водевілі Запольського “В гірничій дуброві” (переклад з польського) з життя робітників» [24, арк. 1], або «...Здається будемо грати “Безталанну” (спеціально українці). Граю звісно свою укохану роль Варьку. Софію гратиме Нуся Крушельницька, матір — Пацлавська...» [25, арк. 1].

Картка Насті до батьків.
Львів, 1904 р.
(ІР НБУВ. — Ф. III. —
Спр. 36655)

Картка Насті до батьків.
Львів, 1905 р.
(ІР НБУВ. — Ф. III. —
Спр. 36691)

Отже, Борис Грінченко, виховуючи доньку в любові та сімейній злагоді, застосовуючи свою унікальну педагогічну систему, досягає поставленої мети — формує всебічно розвинену особистість, якій притаманні моральність, працелюбність, самостійність та наполегливість. А залученням Насті до суспільно-культурного життя досягається і виховна мета — формування любові до Батьківщини, та її традицій.

Джерела

1. Загірня М. Спогади / М. Загірня ; передмова, упорядкування, примітки Л.Л. Неживої. — Луганськ : Знання, 1999. — С. 89—160 с.
2. ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 33407.
3. Там само. — Спр. 33407.
4. Там само. — Спр. 33396.
5. ІР НБУВ. — Ф. ІІ. — Спр. 42420.
6. Там само. — Спр. 44324. — Арк. 1.
7. Там само. — Спр. 36711. — Арк. 1.
8. Там само. — Спр. 42421. — Арк. 1.
9. Там само. — Спр. 36748.
10. Там само. — Спр. 44338.
11. Там само. — Спр. 44332.
12. Там само. — Спр. 44335.
13. Там само. — Спр. 44330.
14. Там само. — Спр. 44334. — Арк. 1.
15. Там само. — Спр. 44336. — Арк. 1.
16. Там само. — Спр. 44335. — Арк. 1 зв.
17. Там само. — Спр. 44328. — Арк. 1 зв.
18. Там само. — Спр. 44328.
19. Там само. — Спр. 36730.
20. Там само. — Спр. 36729.
21. Там само. — Спр. 44452.
22. Там само. — Спр. 42407.
23. Там само. — Спр. 36714.
24. Там само. — Спр. 36665.
25. Там само. — Спр. 36662.

В статтю на основі нових архівних джерел освітлено чорногівський період життя Насті Гринченко: навчання в гімназії, формування інтересу до театру, вплив сімейного виховання на формування особистості та життєвих переконань.

Ключові слова: педагогічна система Б. Гринченко, чорногівська гімназія, театр.

The article highlights Cherniviv period of Nastia Grinchenko's life based on new archival sources: education in gymnasium, development of interest in theatre. It is presented an influence of family education on the personality life convictions development.

Key words: pedagogical system by B. Grinchenko, Cherniviv gymnasium, theater